

Kay Brainerd Slocum: *Liturgies in Honour of Thomas Becket*. University of Toronto Press, Toronto—Buffalo—London 2004.

Becket Tamás halála nem csak a XII. század végét tartotta izgalomban: mai téma ez, amint a róla szóló hatalmas XX. századi bibliográfia is tanúsítja. Mít tud hozzátenni egy új könyv az érsek életéről és halála utáni kultuszáról szóló könyvek és cikkek tömegéhez? A szerző azt tűzte feladatul maga elé, hogy szemtanúk leírásából származó életrajzot és a vértanú liturgikus kultuszának dokumentumait egymásra vonatkoztatva értelmezze mindkét forráscsoportot. Ennek megfelelően könyve két nagy részre oszlik: az elsőben a kortárs dokumentumok alapján rekonstruálja az életrajzi adatokat, különösen részletesen, szinte naplószerűen a vértanúhalál körülményeit, s ehhez hozzáfűzi az angliai, majd európai Becket-kultusz kezdeteiről szóló adatokat. A könyv második fele kottával együtt közli a december 29-i, világszerte elterjedt ünnepnek, és a júl. 22-i, sajátosan angliai ünnepnek liturgikus anyagát: a verses zsolozsmát („históriát”), s az ahhoz tartozó liturgikus lektciókat. A két részt összekötő eszmei hidat azon jellemvonások kiemelése adja, amelyek egyszerre egyént és típust akarnak jellemezni, s melyek néhány latin kifejezésben ragadhatók meg: novus homo, bonus pastor, defensor ecclesiae, martyr, alter Christus. A diptichon-szerű szerkesztés következménye, hogy a szerző gyakran kényszerül szinte szó szerinti ismétlésekre.

Az életrajz nagy értéke, hogy teljes egészében a Becket közvetlen környezetéből kikerült szerzőkre (John of Salisbury, Edward Grim, Benedict of Peterborough, William of Canterbury, William fitzStephen) és a vértanúhalált követő néhány évben készült leírásokra támaszkodik.

Nehezebb feladat volt a kultusz elterjedéséről képet adni. A szerző a korai elterjedésben kiemelt jelentőséget tulajdonít az Angevin uralkodócsalád személyi (házassági, diplomáciai) kapcsolatainak. A Becket-kultusz jeleit (felvétele a naptárba, tiszteletére készült kápolna, kép, üvegablak) számba veszi Európa egész területéről. A nehézség ebben az, hogy a kultusz mégsem egyenletesen terjedt el. Ha valaki a területi szemléletmód helyett végig tudná vizsgálni az egyházi intézményrendszer egyes elemeit, kiderülne, hogy a kultusz különböző intenzitással van jelen, s bizonyára nem véletlenül. A kép akkor lenne hiteles, ha a pozitív adatokat a negatívakkal vetné egybe, vagyis ha számba venné a Becket tiszteletét elhagyó vagy elhanyagoló intézményeket is. Valószínű, hogy kiderülne: a magatartás mögött egyházpolitikai állásfoglalás áll. A helyi Becket-kultusz nem csak a személyi tényezők múlhatott, hanem az egyes egyházaknak az egyházi reformmal, a gregorianizmussal való viszonyán is. Jellemző példa Magyarország is. A szerző a korai magyar Becket-kultuszt nemcsak a királyi házak közti házassági kapcsolattal magyarázza, hanem legalább ennyire Lukács esztergomi érsek személyével is. Lukács iskolatársa volt Becketnek Párizsban, s érsekként egy ideig ugyanolyan feszült volt a viszonya III. Béla királlyal, mint az angol érseknek saját királyával.

Ezért létesített Tamás tiszteletére társaskáptalant Lukács a maga érseki székhelyén, s szerzett ereklyét, melyet a mai napig Esztergomban tisztelnek (a VIII. Henrik féle sírrombolás után talán egyetlenként a világon). Azok az egyházak tehát, amelyek a politikai és egyházi hatalom közti évszázados küzdelemben az utóbbi mellett álltak, fogékonyabbak voltak a Becket-kultuszra, míg például Németország püspökségeinek nagy részében zsolozsmáját sem vették át. A szerző által idézett német példák inkább a magyarázandó kivételeket jelzik.

Nem véletlenül említettem a zsolozsmát. A szent felvétele a kalendáriumba, egy oráció beillesztése a *commune sanctorumba* csak amolyan kötelező, vonakodva megtett gesztus. A kor klerikusa nem életrajzokból, hanem a zsolozsmából idézte fel magának a szent alakját, mintegy a zsolozsma volt a szellemi hatást közvetítő eszköz.

A kötet második felében ezt a zsolozsmát közli és értelmezi a szerző. A két históriát alapvetően egy-egy forrásra támaszkodva írja át. Talán jó lett volna, ha nem is közlésre, de ellenőrzésre néhány további forrást is figyelembe vesz. A második (translatióra írt) zsolozsma ugyanis az első dallamra készült kontrafaktum. A két dallamközlést összevetve feltűnő, hogy nemcsak hangvariánsok különítik el a kettőt, hanem a hangok csoportosításának és a szöveggel való párosításának olyan különbségei is, amelyek kételyt ébresztenek a kódex leírásának vagy átírásának pontossága tekintetében (vessük össze például az I. officium *Studens livor* rezponzóriumát a II. officium *Absorbetur* tételével, vagy a *Satanae satellites* antifónát *De divisis veniens* tétellel). Nem látom, hogy ezek „minor adaptations to fit the new texts” (240. oldal) lennének. Az eltérő transzpozíciók csak a gyakorlatlanabb kottaolvasót zavarják meg. De a versformát, szótagváltást is érintő számos különbség egy része csak romlásnak tekinthető. Olykor a szöveggözlés megbízhatóságában is kételkednünk kell. Ha a szerző nem is javíthatja ki forrását, más forrásra utaló jegyzet bizonyára megbízhatóbb, a további kutatásban jobban használható kottaképet eredményezhetett volna. (A szöveg költői értékelését pedig segítette volna, ha a tördelés mindig követné a versformát; lásd például a 267. oldalt.)

A magyarázatok elsősorban az officium tartalmát vetik össze az életrajzi adatokkal, de utalnak verselési és zenei sajátosságokra is. Talán érdemes lett volna kiemelni az aszimmetrikus „decasyllable pattern” (4+6) jelentőségét; egyrészt az európai irodalom rejtélyes korai képletéről van szó, másrészt éppen ez az officium járult hozzá nagyban a forma népszerűségéhez.

A 149. oldal ismerteti a „series tonorum” elvét, vagyis azt, hogy egyes ciklusokat növekvő tonális sorrendben szerkesztettek. A 150. oldalon ehhez táblázatos összehasonlítást is találunk a monasztikus és szekuláris officium-alak között. Ez biztos pont lett volna, ahol az officium kezdeti formájának és elterjedt változatainak vizsgálatát megvilágíthatta volna. Mi az oka, hogy míg az antifónák tartják a tonális rendet, a monasztikus rezponzorium-sorozat tonális sorrendje ez: 1-2-3-1-5-6-7-8-3-1-6-2, a szekulárisé 1-2-5-6-7-8-1-6-2. Valóban megbízható-e a Penworth Breviary? Más szekuláris forrásokban ugyanakkor

ismerünk olyan zsolozsma-leírásokat, melyekben harmadik helyen a 3. tónusú *Lapis iste* szerepel, a második nokturnus első helyén a *Post sex annos*, tehát a series tonorum-ot csak a 4. tónusú tétel hiánya (illetve egy 1. tónusúval való helyettesítése) zavarja meg. Miért nincs a történelemben 4. tónusú rezponzórium? Más forrásban sem található ilyen? A series tonorum alaposabb vizsgálata mindenesetre kötelező feladatként tárul elénk.

Nem érték egyet a szerzővel abban, hogy „the musical style of the antiphons ... is quite conservative, with melodic range being generally confined to the octave”. A stílust nem a „range” dönti el önmagában, hanem zenei ismérvek csoportja, így például az, hogy milyen *range*-et fog át egy-egy sor vagy egy három-négy hangos motívum. Lényeges kérdés a használt hangközök minősége és elhelyezkedése is. Nézzük például a *Summo sacerdotio* antifónát: a második szövegsor („Thomas sublimatur”) hangközszerkezete is, a harmadik sor („est in virum alium”) által hét szótag alatt befutott nóna-ambitus is kifejezetten újító, a stílushatárokon merészen átlépő kompozíciós magatartást mutat.

A 160. oldalon a rezponzóriumokba beiktatott hosszú melizmát azzal magyarázza, hogy a fontos szavakat akarja velük kiemelni a szerző. Valójában azonban egyszerűen az új stílusú officiumok szokványos megoldásáról van szó: az 1000 után készült valamennyi történelem beiktatja a nagy melizmát (néha tropizálva) a rezponzóriumok repetendájába, tekintet nélkül a szövegre. Sőt, az ambroszián rezponzóriumok alapján gyaníthatjuk, hogy ez mint ad libitum díszítmény már korábban is élhetett. Itt említem meg, hogy a rezponzórium-melizmára írt *Sospitati* tropus nem „unique”: számtalan verses zsolozsmában beiktatták Európa-szerte az utolsó (1. tónusú) rezponzórium repetendájába.

Végül néhány szót a forrásokról. A könyv igen hasznos fejezete lehetne 152–153. oldal áttekintése a főofficiumról 14 forrás alapján. Jó lett volna, ha egy forrásjegyzék a RISM-szisztéma szerint pontosan azonosítaná a kódexeket. A táblázatban öt magyarországi forrás is található, könyvtára és jelzetre való utalás nélkül, nem tudom pontosan milyen számokkal megjelölve. E források:

„H: 294” = CZ-Ps DE I 7

„H: 26” = HR-Zu MR 67

„H: 29” = SQ-BRsa Nr. 4

„H: 21” = TR-Itks 42

„H: 231” = H-Ge (sine signatura).

(A 115. oldalon hivatkozott XII. századi kódex, mely legfeljebb átmenetileg volt Somogyváron, valójában az észak-magyarországi Boldva kolostorában készült, és szakramentárium lévén a szentnek nem officiumát, hanem mise-könyörgéseit tartalmazza.)

A kötet nagy nyeresége a Becket-irodalomnak, s a szóvá tett további tenni-valók is annak inspiráló voltát jelzik. Meggyőző az életrajzból és a zsolozsmából kirajzolódó kép: „The image of Thomas Becket proclaimed in the liturgy provided for the Church a symbol of triumph over the forces of secularization, and for laypeople a symbol of triumph over the physical and spiritual vicissitudes of the world.”

Dobszay László